

Andrzej Tokajuk*

O DETALU I ARCHITEKTURZE BUDYNKÓW WIELORODZINNYCH W POLSCE W OKRESIE TRANSFORMACJI

DETAIL AND ARCHITECTURE OF APARTMENT BUILDINGS IN POLAND DURING TRANSFORMATION

Na przełomie XX i XXI wieku poziom architektury budynków wielorodzinnych w Polsce uległ znaczącej poprawie. W tekście autor stawia tezę, iż przyczyniły się do tego m.in. lepsze rozwiązania detali architektonicznych. Autor poszukuje związków między detalem i architekturą budynków wielorodzinnych w Polsce ostatnich dekad. W syntetycznej analizie posługuje się założeniami definicji architektury autorstwa Witruwiusza.

Słowa kluczowe: detal, architektura, budynek wielorodzinny, kompozycja

In the end of 20th and the beginning of 21st century the level of apartment buildings in Poland significantly improved. The author formulates the thesis, that it happened thanks to better solution of architectural details. He looks for connections between details and this kind of architecture. The assumptions of "architecture" definition by Vitruvius are the starting point of synthetic analysis.

Keywords: detail, architecture, apartment building, composition

Less is more
Mies van der Rohe

Less is a bore
Robert Venturi [1]

Wprowadzenie. Detale są nieodłącznymi elementami budynków. Choć detal nie istnieje w definicji architektury, to przecież każde dzieło architektoniczne składa się z detali. Na przykład w świątyniach

greckich – kolumna, belkowanie, to przecież architektoniczne detale. W literaturze przedmiotu istnieją definicje detalu architektonicznego. Jedną z nich mówi, że jest to „(...) fragment architektonicznego wykończenia budowli, np. balustrada, gzyms, obramienie otworu, architektoniczne opracowanie (...) węzła konstrukcji (...)” [2]. Według innej definicji „(...) detal architektoniczny to drobny element budowlany lub dekoracyjny (...)” [3]. Reasumując, w architekturze detal jest rozumiany jako element dekoracyjny

* Tokajuk Andrzej, dr inż. arch., Politechnika Białostocka, Wydział Architektury, Katedra Architektury Mieszkaniowej.

lub też szczegół rozwiązania konkretnego elementu budowlanego. Skoro dzieło architektoniczne składa się z wielu detali, to zasadne wydaje się znalezienie związków między detalem i jakością dzieła, czemu ma służyć niniejsze opracowanie.

Obszarem rozważań autor objął wybrane wielorodzinne budynki mieszkalne, zrealizowane w Polsce w okresie transformacji. Architektura mieszkaniowa w Polsce drugiej połowy XX wieku była wielokrotnie krytykowana, głównie za anonimowość, brak tożsamości i powtarzalność. Fasadowy socrealizm obfitował w wiele dekoracyjnych detali. Powrót idei modernistycznych w końcu lat 50. i 60. spowodował odmienne podejście do rozwiązywania detali architektonicznych. Wybitne przykłady dzieł architektury mieszkaniowej z tego okresu o świetnie rozwiązanych detalach to m.in. katowicka superjednostka czy też zabudowa mieszkaniowa przy Placu Grzybowskim we Wrocławiu. Skrajny technologizm lat 70. zunifikował detale architektoniczne do minimum. Ale problemem tutaj nie był brak detalu, lecz jego wielokrotna powtarzalność i ubóstwo. W latach 90. dwudziestego wieku i na początku nowego milenium nastąpił znaczący postęp w jakości realizacji mieszkaniowych, jak też w poziomie rozwiązań detalu architektonicznego.

Dzieło architektoniczne i detal. W celu uporządkowania dalszych rozważań celowe wydaje się sformułowanie pewnych kategorii syntetycznej analizy. Przyjęto założenie, że dzieło architektoniczne składa się z detali, jednak w definicji architektury pojęcie detalu nie występuje. Aby powiązać oba zagadnienia, warto wrócić do definicji architektury Witruwiusza – pozwoli to na przyjęcie określonych kategorii detali w dziele architektury. Pomimo upływu czasu definicja ta wciąż jest aktualna. Według Witruwiusza architektura polega na zachowaniu trzech zasad: trwałości (*Firmitas*), użyteczności (*Utilitas*) i piękna (*Venustas*) [4]. Dobry architekt powinien dążyć do jak najlepszego

wykonania wszystkich trzech atrybutów, a zatem i detali związanych z trwałością, użytecznością i pięknem.

Detal a trwałość. Rola detali kategorii *Firmitas* nie jest bardzo znacząca, jeśli bierzemy pod uwagę architekturę budynków mieszkaniowych. Znacznie większy wpływ mają one w budynkach użyteczności publicznej, np. halach sportowych, lotniskach, etc. Należy pamiętać, że hasła o prawdzie konstrukcji, pięknie logiki budowy głosili m.in. moderniści na początku 20. wieku. W niniejszej analizie można wymienić kilka przykładów zastosowania detali, gdzie trwałość budynków mieszkalnych zrealizowanych w Polsce w okresie transformacji, jak też ich architektura, uzyskały nową jakość. I tak wystąpiły w okresie transformacji realizacje wielorodzinne, gdzie w elewacjach zastosowano cegłę licową – klinkierową, betonową lub silikatową. Dało to jednocześnie podwyższenie trwałości, jak też wpłynęło na fakturę i estetykę elewacji (TBS Bacieczki 2, Białystok, arch. J. Naruszewicz i Z. Zabagło; zespół Angel City przy ul. Pawiej i Warszawskiej, Kraków, architektura: nsMoon Studio, biuro arch. Wizja, Gottesman Szmelcman SARL Paryż). Na podniesienie trwałości fasad analizowanych budynków miało też zastosowanie innych szlachetnych materiałów, np. okładzin z kamienia (plomba przy ul. Smoczej, Kraków, arch. M. Dunikowski, A. Jasiński z zespołem; Stone House, Katowice, arch. R. Jurkowski). Zdarzały się przypadki zastosowań blachy stalowej (apartamentowiec Wstęga Warty, Poznań, arch. J. Gurawski) lub nawet tytanowej w elewacjach budynków mieszkalnych, co świadczy o dużych budżetach projektów mieszkaniowych (zespół Angel Wings, Wrocław). Dodać do tego należy powszechne stosowanie trwałych materiałów w balustradach – stali nierdzewnej, stali ocynkowanej. Elementy konstrukcyjne, takie jak słupy czy belki wykonywano tradycyjnie ze zbrojonego betonu. Szczegóły połączeń materiałowych między poszczególnymi elementami

Detale architektoniczne elewacji jednego z budynków osiedla Eko Park w Warszawie (foto autor)
Architectural details of elevation – Eko Park Estate, Warsaw (Photo author)

ustroju budowlanego, detale konstrukcji dachu, czy detale odprowadzenia wody w mniejszym stopniu oddziaływały na architekturę obiektów, ale i tutaj zanotowano znaczny postęp.

Detal a użyteczność. Tendencja kształtowania architektury wynikająca z funkcji użytkowych rozwinęła się w epoce modernizmu, w latach dwudziestych i trzydziestych XX wieku. Moderniści postulowali całkowite odrzucenie ornamentu, pozostawienie w architekturze tylko tego co użyteczne. „Użyteczność jest podstawowym prawem estetyki” – twierdził Bruno Taut w 1929 roku. Piękne jest to, co użyteczne, bo tylko użyteczne jest piękne. „Mniej znaczy więcej” – głosiło hasło Bauhausu [5]. Funkcji podporządkowane zostały aspekty techniczne i estetyczne, a maksyma *form follows function* stała się główną wytyczną projektowania w pierwszej połowie XX w. Tendencje modernistyczne, widoczne w architekturze i urbanistyce budynków wielorodzinnych w Polsce w latach 60., powróciły w okresie transformacji pod koniec dwudziestego wieku. M.in. elewacje często dzielono na trzy części, z wyraźnym cokółem (parter) oraz lekko wycofaną ostatnią kondygnacją, co pozwala na urządzenie ogrodów na dachu. Część główną fasady komponowano za pomocą elementów przedłużenia mieszkania, wynikających z rozwiązań funkcjonalno-przestrzennych mieszkań tj. balkonów lub loggii. Jakość detali tych elementów w okresie transformacji uległa diametralnej poprawie. Po pierwsze z powodu poszukiwania ciekawych rozwiązań wizualnych, po drugie z powodu stosowania wysokiej jakości materiałów i po trzecie z powodu dopracowania połączeń konstrukcyjnych. To co było niemożliwe w latach 60. z powodu niskiej kultury technicznej, stało się znakomicie wykonalne obecnie (osiedle Marina, Warszawa, biuro APA Kuryłowicz). Balkony i loggie przestały być „produktem maszynowym”, stały się ładnym detałem funkcjonalno-estetycznym. Często w tych detalach

zaczęto łączyć metal ze szkłem (zespół Centauris, Wrocław, arch. T. Hardt), a także metal z elementami drewnianymi. Powróciły też modernistyczne detale, wynikające z funkcji użytkowych, np. *porte-fenetre* oraz wykusze (apartamentowiec przy ul. Łądowej, Warszawa, Grupa 5 Architekci). Ich zastosowanie miało również pozytywny wpływ na architekturę budynków.

Przez wiele lat problemem architektonicznym budynków wielorodzinnych były wejścia do obiektów. Zredukowane do zaprojektowanego skromnego otworu wejściowego, „doklejonego” wiatrolapu przez wiele lat były świadectwem standaryzacji i unifikacji. Dopiero okres lat 90. dwudziestego wieku zmienił tę sytuację. Wejścia stały się nobilitujące dla całego obiektu, sposób ich rozwiązania zaczął świadczyć m.in. o kulturze projektanta. Gustowne przeszklenia wejść, właściwie wkomponowanych w bryłę budynków stały się niejednokrotnie ich wizytówką (TBS Świdnik, arch. E. Pytlarz z zespołem).

W niniejszej analizie nie można pominąć nowego detalu jakim stały się żaluzje. Ten element użytkowy o funkcji rozpraszającej promienie słoneczne stał się ostatnio motywem przewodnim architektury wielu budynków na świecie [6], w tym także niektórych obiektów wielorodzinnych w Polsce (zespół Tytoniówka, Białystok, arch. J. Kaczyński z zespołem). Pojawiły się także żaluzje mobilne, umieszczane na zewnątrz fasady (zespół Aleja Wilanowska, Warszawa, JEMS Architekci), a nawet pomiędzy szybami przeszkleń (apartamentowiec Thespian, Wrocław, Macków Pracownia Projektowa). Dzięki zastosowaniu tych detali kompozycja elewacji budynku zmienia się, a zmiany kształtują sami użytkownicy.

Detal a piękno. Duży wpływ na architekturę budynków wielorodzinnych okresu transformacji w Polsce miało przyjęcie idei projektowania. Kierunków takich poszukiwań jak też adekwatnych detali architektonicznych można wskazać przynajmniej kilka. Tak

charakterystyczne dla modernistów detale stały się dla innych twórców tworzywem do poszukiwania oryginalnych kompozycji całych elewacji. Pogrupowane balkony lub galerie, powiązane ze sobą detalami balustrad czy fragmentami pełnych ścian lub innych elementów osłonowych zaczęły tworzyć barwne kompozycje i ażurowe instalacje (Eko Park – zespoły przy placu, Warszawa). Poszukiwano piękna kompozycji używając detali.

Podobne zmiany możemy odnaleźć w sposobie projektowania stolarki okiennej. „Okna na świat” spełniają w obiektach mieszkalnych ważną funkcję użytkową. W architekturze modernizmu sposób kompozycji okien wynikał z funkcji. Przez dziesiątki lat rzędy jednakowych, monottonnych okien były charakterystyczne dla obiektów mieszkaniowych. Dopiero świeże spojrzenie na idee modernizmu w latach 90. spowodowało, iż okna zaczęto traktować nie tylko jako element funkcjonalny, ale też estetyczno-kompozycyjny. Możemy odnaleźć w realizacjach wiele ciekawych przykładów wynikających z różnych przyjętych idei wychodzących z funkcjonalizmu, ale poszukujących innych od typowych proporcji kompozycyjnych elewacji – np. wprowadzenie okien wertykalnych, itp. (zespoły biura arch. B. Stelmacha w Lublinie) lub układy nieregularne (zespół przy ul. Rubież, Poznań, biuro ARE).

Zaznaczyły się również w tym okresie w polskiej architekturze mieszkaniowej tendencje postmodernistyczne. Postmodernizm w architekturze odwołuje się do archetypu i reminiscencji. Modernistyczny bunt wobec tradycji został zastąpiony odkryciem, że jest ona niewyczerpanym źródłem, z którego można czerpać wzorce lub detale. Jednak tutaj cytaty architektoniczne często są do budynku sztucznie dołączone. Postmodernizm zazwyczaj nie naśladuje konkretnego stylu, ale dowolnie łączy zapożyczone motywy z nowymi ideami i potrzebami różnych funkcji. Fasada budynku postmodernistycznego czasami nie

ma związku z rozmieszczeniem funkcji, funkcjonalizm jest odrzucany. Ornament, symbol, symetria stają się środkami wyrazu architektonicznego. Elewacja nabiera często symbolicznego znaczenia [7]. W polskiej architekturze mieszkaniowej już w latach 80. dwudziestego wieku zaczynają pojawiać się dwie postmodernistyczne tendencje: architektura regionalna i neohistoryczna. W okresie transformacji powracają one w postaci tzw. „drugiej fali”. Powstają realizacje, charakteryzujące się interesującymi detalami. Elewacje takich budynków projektowane są osiowo, często występują kompozycje z dwóch brył różniących się kolorem – np. walca, z którego „wycina” się balkony i prostopadłościenną bryłę głównej (budynek przy ul. Szczepińskiej 26, Wrocław, arch. S. Żak) [8]. Inne postmodernistyczne detale występujące w architekturze budynków wielorodzinnych okresu transformacji to m.in. zwieńczenia attyk, detale klatek schodowych, frontony, gzymsy, łuki, wieżyczki (Zespół E, Nowa Huta, arch. R. Loegler; budynek przy ul. Swobodnej 76, Wrocław, arch. W. Jarzabek, E. Lach z zespołem; zespół przy ul. Bema i Sienkiewicza, Wrocław, arch. L. Konarzewski z zespołem). Odniesienia do architektury regionalnej polegają m.in. na stosowaniu w obiektach wysokich dachów. Niektórzy twórcy z szacunkiem odnosząc się do zastanego kontekstu miejsca stosują drewno w elewacjach (osiedle Dwór Oporów, Wrocław, arch. T. Sawa-Borysławski, M. Dziewoński), motyw boniowania w parterach obiektów, a w realizacjach nadmorskich detale o charakterze marynistycznym. Wszystkie te środki stylistyczne związane z filozofią projektowania mają na celu wykreowanie tożsamości miejsca oraz poszukiwanie piękna. Za jedną z ciekawszych tendencji można uznać kształtowanie oryginalnych form architektury mieszkaniowej i próby odejścia od budynku – pudełka, sformułowanego i wyeksploatowanego w modernizmie na rzecz poszukiwania kameralnej skali lub bogatej tektoniki budynku (realizacje Biura Lewicki Łatak: osiedle

Concerto Verona przy ul. F. Chopina i budynek przy ul. Grabiszyńskiej, Wrocław).

Podsumowanie. Powyższe rozważania potwierdzają tezę, iż oryginalnie rozwiązane detale przyczyniły się do podniesienia jakości architektury budynków wielorodzinnych w Polsce w okresie transformacji. Mnogość interesujących różnorodnych realizacji pokazuje, że wyraźnie zarysował się pluralizm stylistyczny. Uwidoczniły się też próby powiązania elementów kategorii *Utilitas* z elementami kategorii *Venustas*. Poszukiwanie piękna i oryginalności w conceptach balkonów, logii, proporcji elewacji, rozwiązaniach materiałowych świadczy o tym, że to kompozycja fasady staje się kategorią nadrzędną. Możemy nazwać

tę tendencję **elewacjonizmem**. Poszukiwania te w wielu przypadkach zakończyły się interesującymi efektami architektonicznymi, wykreowały tożsamość budynków i zespołów. Efekty te zazwyczaj nie wynikały z przyjęcia oryginalnej koncepcji kształtowania przestrzeni mieszkalnej lub innowacyjnej urbanistyki. Z pewnością jednak wiele realizacji okresu transformacji możemy zaliczyć do interesującej architektury mieszkaniowej, w której bardzo ważną rolę odgrywa detal architektoniczny.

Artykuł został opracowany w ramach pracy naukowej finansowanej ze środków MNiSW na naukę w latach 2010–2011 jako projekt badawczy habilitacyjny Nr N N527 075838.

PRZYPISY

[1] Ch. Jencks, *Ruch nowoczesny w architekturze*, Wyd. Artystyczne i Filmowe, Warszawa 1987, s. 110.

[2] W. Szolginia, *Architektura i budownictwo. Ilustrowana encyklopedia dla wszystkich*, Wydawnictwa Naukowo-Techniczne, Warszawa 1972, s. 73.

[3] *Słownik Języka Polskiego*, PWN, Warszawa 1995, s. 363.

[4] Witruwiusz, *O architekturze ksiąg dziesięć*, przekład K. Kumaniecki, Wyd. Prószyński i S-ka, Warszawa 2004, s. 32.

[5] R. R. Llera, *Historia architektury*, Buchmann, Warszawa 2008, s. 243; por. *Architectural Theory*, Taschen, Koln 2006 s. 457; P. Gossel, Leuthauser, *Architektura XX wieku*, Taschen/TMC, Warszawa 2006, s. 207–222.

[6] A. Vidiela, J. Herrero, S. Duran, *1000 detali w architekturze*, TMC, Warszawa 2010, s. 35–47; por. *Fachadas-facades. Case study*, praca zbiorowa, wyd. Monsa, 2010.

[7] Ch. Jencks, *Architektura postmodernistyczna*, Arkady, Warszawa 1987, s. 7.

[8] *Leksykon Architektury Wrocławia*, praca zbiorowa, Wydawnictwo Via Nowa, Wrocław 2011, s. 671.